

# Correspondència inèdita

CARTES DE JOAN FUSTER A ANTONI COMAS

Sueca, 26 d'agost de 1954

Benvolgut Comas:

Cap al final de la teua carta vas cometre la inprudència de dir-me: «Crec que hauries d'escriure'm», o una cosa per l'estil. Imprudència, perquè jo sóc dels qui escriuen. I no unes cartes corrents, sinó cartes llarguíssimes, que solen espantar –si més no, per l'extensió– als meus corresponents. Jo mateix me'n sorprenç. No m'explique a què es deu la meua facúndia epistolar. En la conversa, sense arribar als teus extrems de laconisme, sóc més bé una mica contingut –o m'ho pense. Però el cas és que em pose a escriure una carta sense premeditació –a vegades, sí, amb una punta d'alevosia–, i quan me n'adone ja em trobe amb un enorme foli, o dos, benemèritament mecanografiats, a un espai, i plens de coses que no sóc capaç de rellegir. Ara ho estàs veient: duc per davant un pila de línies, i què t'he dit? Ni tan sols un «com va això?». Confie, en fi, que «això» anirà bé. De tota manera, el mal ja està fet, i hauràs d'aguantar-me la llauna. Almenys avui.

Vaig rebre, naturalment, el llibre de Hemingway. M'ha agradat. Conec ben poc d'aquest senyor: només, a part *El vell i la mar*, *Per qui toquen a mort?*, la novel·la que ambienta en la guerra d'Espanya, i algunes narracions curtes. ¿*Per qui toquen a mort?* és un llibre molt curiós i menys partidista del que sembla a primera vista: de tots els que he vist, tractant el mateix tema, (Koestler, Bernanos, Orwell, etc.), crec que resulta el més exacte de visió, ja que no el més ponderat de criteri. Últimament he pogut llegir alguna cosa antiga de Dos Passos i l'*Absalom, Absalom!*, de Faulkner (aquesta última novel·la te la recomane: bé mereix una excepció de la teua austeritat de lector). Tot plegat, m'han reconciliat una mica amb els nord-americans. Per cert que ¿vols llegir l'*Antologia* de la lírica nordamericana que féu Bartra? En tinc les dues versions: la catalana i la castellana. És interessant; però aquella gent, en poesia, no ha igualat el que han fet en prosa narrativa.

No cal dir que reitere els meus oferiments de deixar-te qualsevol llibre que jo tinga i t'interesse llegir. De Bartra, per exemple, tinc tots els llibres de poesia. No sé si han circulat per aquí les obres d'aquest poeta; em fa la impressió que no massa. Vaig notar, parlant amb alguns escriptors i escriptorets de Barcelona, que se'l miraven una mica per damunt del muscle i que a penes li concedien bel·ligerància. Fins i tot em digueren que Riba (i *Riba locuta...* —perdonam la falta de concordança) n'opinava que la seua poesia és un pur *bavardage*. En realitat, sembla que l'expressió de Riba era menys fina: simple xerrameca. Això és exagerat. I injust. S'ha silenciats sistemàticament el nom de Bartra i m'agradaria saber per què. No estic molt segur que siga per raons merament «estètiques».

Ja em diràs què et semblen les «Residencias» de don Neftalí. Hauries de buscar algú que et facilités la *Tercera residencia*, que conté, si no recorde malament, els poemes de la guerra del 36 i els *Cants d'amor a Stalingrad*. Per a mi, la «Tercera» no és superior a les dues anteriors. És curiós com una poesia «al servei de...» perd vigor quan es dedica a la lloança. En el blasme, don Neftalí Comunista segueix essent formidable (hi ha un poema contra Truman, arran de la guerra de Grècia, que és deliciós): evidentment, la ira resulta una bona matèria de poesia.

Vull veure si trobe un exemplar de la meua «Antología del surrealismo español», que ja t'enviaria. Com a tal antologia és prou incompleta i discutible —almenys això en van dir els pocs crítics que se n'ocuparen. Però aplega una sèrie de peces rares, difícils de trobar per al lector d'avui. La meua tesi (l'antologia va signada en col·laboració, però vaig haver de fer-me-la jo quasi tota, començant pel pròleg) és que el surrealisme espanyol és un surrealisme aigualit i que llevat de Juan Larrea els poetes espanyols que hi tenen relació veritable són ben pocs i d'una manera transitòria. En el llibre només incloc poetes espanyols que escrivien en espanyol: això m'obligà a prescindir d'alguns poemes de Picasso la mar de divertits.

Em vaig quedar amb les ganes de saber quina impressió haves tret del Congrés. No la impressió turística, ni la literària (aquesta última, ho supose, ben pobre). Em referesc a la que diríem «política», amb tot allò del «diàleg», la «comprensió» i tal. Sé que hi ha gent que no mira massa bé la presència de catalans en aquests «guateques» lirico-transhumants. Vivim en una democràcia orgànica i tothom és lliure de pensar com vulga respecte d'això i respecte del binomi de Newton. Però què vols que et diga! ¿Quina mena de diàleg cabia amb aquella tribu de col·laboradors-de-revistes-de-província que es reuní a Compostela? Altrament, jo ho vaig passar magníficament. Tu, ja ho veus, fins i tot vas enamorar-te «e non te ne guardai» (com deia el Petrarca, i dispensa si la cita és inexacta). Ja m'alegraria que l'any que ve ens poguéssim trobar, una altra vegada, a Córdoba o on siga, congressejant.

He rebut una amable tarja de Badia Margarit. Gràcies per la teua intervenció. Em diu que em va conèixer a Barcelona, quan vaig anar-hi pel febrer passat. Jo no el recorde ni ho recordava: aleshores em presentaren molta gent, tanta que no vaig tenir temps de «digerir-la» tota. Badia em comunica que no li queda cap exemplar de les *Regles*. Ho lamente. M'enviarà algun altre estudi seu i m'indica que potser més endavant reeditarà aquell text. Ja li escriuré, agraint-li la seua atenció.

¿Has parlat ja amb l'Arimany? No sigues massa cruel a l'hora de comentar-li la broma de les seues «Guies». ¿I què conta Jordi Capell? ¿Ha tornat a Mataró o encara és a Taradell? També vull escriure-li; digues-li-ho quan el veges, i saluda'l de la meua part. ¿I les fotos que ens va fer Galí? Recorda-li que jo voldria una còpia d'aquelles en les quals apareguen el meu bigoti i les meues ulleres. Les pagaré religiosament. Vaig lamentar no poder comprar a Santiago la foto que després Vilanova ha publicat en «Destino».

Bé, ja m'he cansat. Fes bondat i estudia força.



Sueca, 7 de març de 1955

Benemèrit Antoni:

Aquesta vegada he retardat deliberadament la meua carta. Com que sé que tens una certa intimitat amb el català antic, volia fer-te unes consultes sobre tres o quatre mots, i fins ara no m'he resignat a considerar-los insolubles pel meu compte. No sé si et vaig dir que estava fent una petita antologia de sant Vicent Ferrer. La tinc acabada, i ja l'han revisada els senyors Casacuberta i Aramon. Però, tot i ésser aquests bons hòmens uns especialistes en la matèria, no m'han sabut donar raó dels quatre mots en qüestió. Són: «estirassar», «salbuscar», «marbe» i «mal de caure». En uns paperets a part te'n copie les frases senceres. ¿Seràs tan amable de veure si tu, o algun d'aquests romanistes que tens a la teua disposició, me'n podeu donar alguna pista? Un altre problema gros ha estat la localització de textos evangèlics, bíblics en general: també n'hi ha tres o quatre que no he pogut trobar ni en els llibres canònics ni en els apòcrifs; és clar que, dit siga en pla de disculpa, tant en el cas del mots com en el de les cites, jo no dispose de diccionariots ni de repertoris adequats per ventilar-m'ho tot sol. Hala, sigues bon minyó, i veges d'ajudar-me, si pots.

M'han sorprés una mica les teues confessions sobre Neruda. ¿Què fotre t'empatolles en això de la *barroeria*? En una altra circumstància no m'hauria estranyat gens aquesta irritació teua. Però, en la mateixa carta, unes ratlles més amunt, em contaves que acabaves de descobrir (i conste que jo rep aquest descobriment sense cap prevenció irònica) la duresa de la vida. Em sembla que aquesta mena de revelacions les sofrim tots, més tard o més d'hora, el senyor Neruda y *compris*. ¿Com no ha de reflectir això una poesia? Tots no hem tingut la sort de poder veure la vida sota espècie de joia, com el senyor Riba. I just és que el que tu anomenes barroeria faça acte de presència allà on cal que quede testimoni (líric o no) de les inevitables barroeries humanes. Fins i tot que hi aparega al costat de les més encantadores delicadeses. Jo trobe naturalíssima aquesta barreja. No m'han donat mai cap raó mitjanament respectable, que em convença que la poesia ha d'ésser un sostingut refilet de rossinyol (tot i que no tinc res a dir contra els refils, ni contra els rossinyols, ni contra els enginyers agrònoms).

Si et faig aquestes observacions és perquè últimament m'he sentit molt incòmode llegint alguns il·lustres historiadors de la literatura, els quals no saben resistir la temptació d'exhibir llur «prudèrie» en uns moments en què resulta radicalment inoportuna. Per exemple, el senyor Menéndez, en els seus *Orígenes de la novela*, no s'està d'utilitzar constantment aqueixa taula de qualificacions que ara empen als centres parroquials per a aconsellar o desaconsellar l'assistència al cinema: «grans», «azul», «rosa», «blanca». El senyor Menéndez, tot és dir: *La lozana Andaluza*. No és apta «para menores»; tal altre llibre «Solo para personas formadas»; *et sic de aliis*. Igualment, el senyor Rubió, don Jordi, en els interessantíssims estudis que publica a la *Historia general de las literaturas hispánicas*, quan arriba als satírics valencians, i fins i tot al *Tirant*, té uns irreprimibles moviments de disgust, que han de xocar al lector. La pornografia –i ben mirat, mai no s'hi arriba– pot ésser matèria de literatura, tant com la devoció a qualsevol sant. No tota la mística és sant Joan de la Creu –com, certament, no tota la «pornografia» és Aristòfanes, o Marcial, o Rabelais. Pornografia o escatologia: vull dir, en general, tot allò que atempta contra el bon gust acadèmic dels historiadors... i dels «bernatmetgistes». Un dia, el senyor Riba em deia que l'Alpha no ha publicat el Rabelais del general Faraudo, en ocasió del centenari, per por que s'escandalitzassen els habituals clients de l'editorial; i que això passa amb el Marcial de la «Fundació». ¿Què vols que et diga? Aquesta ingerència de la moral (d'una moral) en la història i en la crítica literàries, en sembla impertinent, o si més no indiscreta. Una vegada embalats, hi podem fer intervenir, a més de la moral, les nostres idees polítiques o les nostres preferències en futbol.

Bé: em diràs que res d'açò –potser dit sense massa coherència ni precisió– no té res a veure amb tu. És igual. Jo tenia ganes de dir-ho a algú i tu ets, ara, la persona que tinc a tret... I ara parlem d'altres coses. L'antologia del surrealisme espanyol exclou l'avantguarda de «Ultra» i similars, perquè no tenien al meu entendre cap relació amb el surrealisme. Nota que el creacionisme també n'és exclòs, i si hi figura el senyor Diego és amb salvetats i amb explicacions donades en nota. En el que sí que estic d'acord amb tu és en la qüestió del títol: però jo no en tinc la culpa. Com tampoc no en tinc del fet que s'incloga una cosa tan absurda i ininteressant com és l'«introvertismo». Si alguna vegada has d'utilitzar seriosament aquest llibre, prescindeix d'aquesta part «introvertista»: és un bluff, en tots els sentits; les notes que hi corresponen són les úniques que no he escrit jo, i les al·lusions que conté el pròleg, també meu, tin-les per no fetes.

De la meua poesia, no te'n diré res. Possiblement tens raó en això que em dius. Jo escric, quan escric poesia (que és molt de tard en tard), sense pensar-hi massa. No m'ha preocupat mai la idea de fer-me un estil (això que se'n diu un estil personal), ni de mantenir-lo per damunt de tot. Crec que cada cosa s'ha d'escriure de la manera que ella mateixa exigeix. En el fons, sempre hi haurà uns trets unitaris, perquè és un i el mateix qui ho escriu. Aquests trets, impremeditats, seran el veritable estil, que se salvarà o no de l'oblit, el dia de demà. Crec que alguna cosa d'açò figura en un llibre que el senyor Casacuberta m'ha de publicar, Déu sap quan... Ja fa quasi dos anys, o més, que no he tornat a escriure versos. Ni, el que em fa patir una mica, n'he tingut gana. No crec que es

perda res, però, la literatura catalana. Ara només escric articles per al periòdic: cosetes sense substància, però que donen alguna pesseteta.

Ah! No et penses que vaig escriure «Criatura dolcíssima» a fi de demostrar que «también la gente del pueblo tiene su corazoncito». Però m'alegre que t'hages adonat que, quan un s'enamora no passa al món res d'excepcional. De tota manera, en el teu cas de Santiago, no hi havia res d'espectacular, no passes ànsia per això. Nosaltres (només inter nos) vam fer una mica de broma, a costes de la teua bonhomia. Ningú no dubta que Carmiña és una noia meravellosa, i que mereixa el teu enamorament i el de tots nosaltres. Només que nosaltres anàvem una mica distraïts amb el romànic i el vi del país (que, si no el vi, almenys el romànic, també era meravellós). Vilanova, el vaig veure per aquells dies que ens trobarem a Barcelona. M'alegre que, en definitiva, congenieu. És un tipus excel·lent. Perucho, no el vaig poder localitzar, i de Galí no en sé res. Us recorde, a tots, ben sovint. ¿Ens tornaran a convidar enguany a fer congrés pel món? Tant de bo! Sempre que els mestres i mentors no hi posen veto.

Escriue-me quan vulgues, però no tardes (no tardis, és clar).

T'abraça

## CARTA DE JOAN FUSTER A JAUME VIDAL ALCOVER

Sueca, 8 de juliol de 1954

Estimat amic i benemèrit poeta:

Ja t'hauran dit que vaig passar uns dies a Mallorca. Fou una excursió curta, però encantadora. Vaig conèixer gent, vaig veure paisatge, vaig menjar (o engaldir, si et sembla més bonic) ensaimada, i vaig beure laccas (que, amb el palo, diuen —o tot són *diendos*?— que és una beguda típica del país). Visitarem (perquè també hi venia Xavier Casp) Blai Bonet, a qui em vaig quedar amb les ganes de preguntar què són els «canyarussins» i veure si sap el que són les «sunyecleres». Vaig llegir uns versets (una miqueta derrenclits i carregats de tòpics) als Jocs Florals, festa particularment brillant, caracteritzada per l'escarotament de l'«elemento oficial» davant el discurs del senyor Ridruejo i per haver-hi sotanes abondo (aquesta paraula, abondo, serà segurament d'origen mossàrab, perquè, ja se sap, les paraules que acaben amb -o, com homo i bronzo, deuen ésser procedents del mossàrab). Una sotana impressionant era mossèn Riber, de l'Acadèmia, amb uns ulls de no estar bé del bolet que feien por. També vam fer un sopar, que resultà molt animat. Tothom, o tot

lo món, deia a cada moment: «Ací (o aquí, ja no recorde ben bé si dieu aquí o ací) falta En Jaume». Naturalment, era cosa de lamentar la teua absència. I més encara quan aquesta absència tenia una causa tan trivial com la teua voluntat de fer-te notari. Fer-te notari! Quin destarifo! (O: Quin deslligo!– Més mossarabismes. No sé el senyor Fabra perquè no els posà al seu Diccionari. Hauré d'escriure una carta a «Destino» protestant-ne). Tinc el major respecte pel notariat (tot i que em fan gràcia aquells versos insidiosos de Don Neftalí Reyes que diuen allò de «asustar a un notario con un lirio cortado». Don Neftalí Reyes, conegut autor de *Residencia en la tierra*, és jueu i això ho explica tot: aquests jueus són perillosíssims, i la civilització occidental i etcètera, tan ària i incircumcisa ella, no els hauria de tolerar). Els encisos de la Llei Hipotecària són suficients per a entabuixar (fins a extrems irreparables) la més violenta sensibilitat poètica. Però jo estic convençut que no seràs notari. I si arribes a ésser-ho, pitjor per al notariat. És clar que jo, per la meua professió, no puc llençar la primera pedra: els advocats som una espècie d'alcalvots de la burgesia. També recorde que em vares dir que per a tu el Mediterrani significava, entre altres coses menys aptes per a menors, la possibilitat d'ésser alhora notari i poeta. En fi, m'és igual i me'n fot. Però el cas és que tu no hi eres, durant la nostra estada a Mallorca. Vaig sentir recitar els teus Sonets a Eurídice, i vaig poder comprovar que, «entre los poetas jóvenes», tens un bon cartell. Quan van dir el teu nom, el públic que ocupava el Teatre Principal (un públic, m'ho garantitzaren, selectíssim) va aplaudir i va dir viva. També van aplaudir el senyor Guillem Colom, no cregues. Era un públic equitatiu i ben educat, vaja. També hi van haver, al Círculo, unes conferències molt discutides. I, en algun moment, les barbes del senyor Cela... Uns dies abans havia estat a Barcelona (jo, no don Camilo), en un altre «guateque» literario-musical, celebrat a Riells del Montseny. Els barcelonins estan una mica escamats amb aquests aires revolucionaris, en matèria lingüística, que heu pres els «nouï» (com diria Dolç) mallorquins. Jo crec que no hi ha per a tant. Ara, els valencians del grup Casp han escrit una carta a «Destino», adherint-se a la vostra. He declinat l'alt honor de firmar-la, perquè ni Dolç, ni vosaltres, ni (és clar!!!) els amics valencians, no plantegeu el problema clarament, i perquè, en última instància, jo tinc la meua opinioneta particular que resulta distinta de totes les formulades. No vol dir açò que, un bon dia, jo no la faça pública en alguna banda. De moment, et repetiré una sospita que ja he expressat a Sanchis en una altra ocasió: ¿No acabareu, si aneu fins a les últimes conseqüències, per escriure «El Cristu benditu» en català?... I a propòsit d'escriure. Fa temps que em vas prometre un conte per a *Pont Blau*. ¿Per què no me l'has enviat encara? En aquesta publicació els escriptors mallorquins estan molt mal representats: vull dir, no hi estan representats, en absolut. ¿És que tan satisfets (o pagats) esteu amb el vostre «esplèndid aïllament», que no voleu dignar-vos aguar el nas (literàriament, s'entèn) fora de casa vostra?... Bé. Records a tots: a Sanchis, als Moll, a Llompart, a Moyà, a Bernat Vidal, a Blai, a l'estàtua de Ruben Darío, al senyor Bisbe...

Sueca, 22 de desembre de 1955

Amic Tomàs Garcés:

En fa vergonya, molta vergonya, haver deixat passar tants mesos sense contestar la vostra carta. I el mal és que el meu silenci no té excusa. Ni tan sols —o menys que cap altra— la de l'oblit, perquè contínuament he tingut present aquesta obligació incomplida. Perdoneu-me, si us plau, i rebeu, encara que tard, el meu millor agraïment pels vostres mots benignes sobre *Escrit per al silenci* i, sobretot, pel vostre *Viatge d'octubre*. No us parlaré, ara, d'aquest llibre, ni de la impressió que m'ha fet. El que us hauria de dir, he preferit dir-ho des de les pàgines de *Pont Blau*. Ja ho llegireu. Jo mateix us n'enviaré un exemplar, quan me n'arribaran.

Em preguntàveu quin ambient hi ha a València. La cosa és bastant complexa. Si ens limitem a l'aspecte literari, puc confirmar-vos —car això ja ho sabeu— que tenim una mitja dotzena curta d'escriptors —diguem-ne escriptors— que vénen a substituir la mitja dotzena dels que estan morint-se o jubillant-se últimament. En el fons, per bé que en uns altres estils, els «nous» no són ni millors ni pitjors que els «vells». De tota manera, açò no és el problema més greu. La qüestió important radica en el fet que no hi ha una incorporació seguida de gent jove a la nostra literatura, en el País Valencià.

És clar que aquesta dificultat és permanent entre els valencians, d'ençà que començà la Renaixença. La continuïtat literària es manté, ací, perquè Déu és bo, vull dir per xamba i per miracle. Però avui, les possibilitats d'atracció són mínimes. I no solament pels entrebancs oficials. Crec que, quant a València, aquests tenen menys importància que al Principat, tot i ésser els mateixos: el petit marge de llibertat que se'ns concedeix, no el podem aprofitar per una insuperable manca de mitjans materials. No hi ha pessetes, doncs, no hi ha res. Què hi farem!

Vós parlàveu d'una revista. Sí, en necessitem una. Però *abans*, o al mateix temps, necessitem moltes altres coses. Llibres, per exemple; diccionaris. València, en aquest ordre, és terra de missió. Quan la sort ens porta algun probable futur escriptor en català, ens cal proveir-lo de lectures catalanes, de bibliografia lingüística, fins i tot de conviccions polítiques. I, en la majoria dels casos, proveir-lo de tot això en el sentit més directe del mot: donant-li llibres, catequizant-lo personalment.

De tota manera, una revista ens fóra essencial. Sobretot, si pensem en el públic, reduït però fidel, dispers, real i virtual, que existeix a València per a les lletres catalanes. Probablement, si ens en donassen el permís, no la podríem publicar. Però ja seria suficient, potser, que la publicàssem al Principat. Per cert que, fa unes setmanes, en un «Consejo Nacional de Prensa» que es celebrà a València, uns quants periodistes d'aquí —de l'anomenada premsa comarcal— van sol·licitar de Juan Aparicio la publicació d'una revista en català. Aparicio i aquests senyors es van reunir en un sopar on, segons m'han dit,

tractaren d'això. Ignore amb quin resultat. Sembla que la idea era fer una revista catalana, però oficial. Això no m'agrada gens, però ja seria un petit avenç.

Bé, amic Garcés. Si alguna cosa volíeu de València, i jo us la podia aconseguir, només teniu que demanar-me-la. Us desitge les millors felicitats en aquestes festes i per a l'any que ve.

Cordialment

Joan Fuster



Sueca, 6 de novembre de 1959

Benvolgut amic:

Passo a contestar les vostres «dues coses».

*Primera.* - Qüestió dels «col·loquis».

Crec que una reunió d'escriptors de llengua catalana seria ja ben útil simplement perquè ens permetria de discutir alguns problemes importants que afecten la nostra situació literària actual. Des d'un altre punt de mira: si hi donàvem cabuda a una ben calculada representació de lletraferits procedents de les regions ex-cèntriques (valencians, mallorquins i rossellonesos), el resultat podria ésser molt estimulant per a la prosperitat de la literatura catalana en aquest paísos. I per fi: la mera relació personal durant uns quants dies de convivència serà sempre fructuosa.

No cal dir que el muntatge d'uns «col·loquis» d'aquesta mena suposarà grosses dificultats. En primer lloc, les d'autorització oficial. Si la cosa es fa sense donar-li gens de publicitat, potser ens n'estalviariem alguna. Això caldria estudiar-ho bé. Les altres dificultats importants serien d'ordre econòmic. Els suggeriments que van a continuació, us els faig amb el criteri de reduir les despeses al mínim.

Lloc i durada. - L'ideal fóra reunir-nos en algun lloc particularment feliç per la seva natura o per la seva significació històrica. Bé. Serà convenient, amb tot, pensar en algun punt més aviat pròxim a Barcelona. Raó: la partida del pressupost referent a desplaçaments quedaria molt disminuïda. Posat que la majoria dels assistents seran, com és lògic, veïns de Barcelona, els viatges a pagar serien només —els més costosos, vull dir— els dels literats «perifèrics». Amb tres o quatre dies complets de duració, els «col·loquis» ja serien ben satisfactoris. Ara s'hauria de pensar la manera d'instal·lar els reunits: un hotel discret, per exemple, relativament còmode almenys, amb un local per celebrar les sessions sense interferències, etc.

Assistents. - El nombre dels convocats dependria de les possibilitats econòmiques de l'organització. Vuit o deu valencians i uns altres tants de mallorquins, potser sis o set rossellonesos, d'una banda, em semblen inevitables; de catalans estrictes —barcelonins o dels pobles— n'haurien d'ésser una vintena almenys. La selecció dels invitats seria una

qüestió espinosa. De tota manera, convindria procurar que hi hagués la màxima varietat en tots els aspectes: conreadors de tots els gèneres literaris; professors de les més diverses tendències estètiques i ideològiques; representants de totes les generacions en actiu, sense oblidar-hi els més joves.

Treballs. - Les activitats dels reunits podrien centrar-se en una sessió diària, llarga i col·lectiva, durant la qual podria discutir-se un tema concret. Per a no navegar en el buit, prèviament a la citació als col·loquis, es podria fer circular un qüestionari entre els convidats, amb el qual la persona o persones encarregades de dirigir la conversa tindrien un punt de referència clar per animar el «rotllo». He comprovat que, deixats a la improvisació del moment, els col·loquis de literats (per molt insignes que siguin els «col·loquians») tendeixen a ésser absolutament ensopits i inútils. Els temes a discutir haurien de preparar-se acuradament: jo recomanaria que fossin plantejats de tal manera que s'hi involucressin alhora problemes estètics i no estètics. Potser –se m'acut ara– no fóra del tot inoportú que alguns dels nostres editors hi fossin presents... Al marge d'aquesta sessió, podrien intentar-se algunes altres reunions parcials; però potser no caldria, perquè espontàniament –això sí– s'establirien grups i tertúlies particulars, d'acord amb les preferències o els interessos literaris dels assistents.

Època. - Els «col·loquis» haurien de celebrar-se en una època que facilités la possibilitat d'acudir-hi a la majoria, si no a la totalitat dels invitats. Potser cap a l'estiu. No ho sé. Fins i tot es podria triar una setmana en què coincideixin un parell de festes (cosa prou fàcil en el nostre calendari laboral).

Condicions d'assistència. - En totes les concentracions d'intel·lectuals a què he assistit, la invitació comprenia viatges i estada gratuïts. Opino que així hauria d'ésser en el nostre cas. Si exigim que cadascú es pagui la seva consumació, com es fa al cafè quan la tertúlia és abundant, ens exposem que no hi vinguin algunes persones que ens interessaria que vinguessin. Naturalment, s'ha de procurar que el lloc de les reunions tingui una mena o altra d'amenitat. Recordo que quan en parlàrem a Can-Toni-Gros, Casacuberta va suggerir no sé quin convent o monestir: penso que no és cosa d'obligar la gent a anar al llit d'hora, en un cas així!

Pressupost. - La quantitat de pessetes que tot això suposar serà probablement prou elevada. La manera de recaptar-la no entra en la meva imaginació. En tot cas, el nombre dels convidats podria reduir-se o ampliar-se en funció dels diners disponibles. A més, si ens instal·làvem prop de Barcelona i la reunió s'esqueia en dies de festa, fóra possible que alguns dels barcelonins anessin i tornessin de casa seva amb el cotxe d'algun amic benèfic.

Això és el que, de moment, se m'ocorre sobre aquest punt.

*Segona.* - Qüestió d'un llibre meu sobre A. M.

En principi, em sedueix la idea de preparar-vos-el. L'única «pega» que hi trobo és que en el pròleg a l'antologia de la Selecta, que no acaba mai d'aparèixer, he dit o insinuat gairebé tot el que puc escriure sobre el nostre vell poeta. Fent un esforç, i aprofitant el text d'algun estudi que publicaré en revistes diguem-ne especialitzades o el d'alguna conferència inèdita, encara podria atrevir-me a oferir-vos un original. Hi hauria el perill que alguna part semblés una ampliació de coses dites en l'esmentat pròleg de l'antologia.

El contingut inclouria unes pàgines sobre A. M. com a teòric de l'amor, unes altres sobre l'actitud religiosa d'A. M., i una tercera part sobre ja veuríem què. Si en aquestes condicions encara us fa goig que m'hi posi a la feina, digueu-m'ho, i digueu-me també quina extensió, en folis mecanografiats, us convindria que tingués l'original.

I res més, per avui. Confio que ens veurem a Barcelona a principis de desembre. Resulta que sóc membre del jurat del Joanot Martorell, i crec que hauria de venir a la concessió del premi. De moment, però, encara no m'han enviat cap original per llegir. En arribar a la vostra ciutat, ja procuraria posar-me en contacte amb vós.

Mentrestant, rebeu les més cordials salutacions del vostre amic

## CARTES DE JOAN FUSTER A JOAN TRIADÚ

Sueca, 12 d'agost de 1961

Benvolgut amic Triadú:

Moltes gràcies per la teva carta. En realitat, les meves crítiques –diguem-ne crítiques– al *Destino* no tenen ni poden tenir cap pretensió: fetes de premsa i amb la preocupació d'ajustar-me a un espai determinat, se'm queden en ressenyes desproveïdes d'interès. ¿Com parlar seriosament de res –d'un inofensiu recull de versos, d'una novel·leta per prima que sigui– en un foli mecanografiat a doble espai com a màxim? Comprendràs, doncs, que, en voler donar notícia d'un llibre com el teu, tan carregat de problemes i de suggestions, el resultat hagi de ser literalment insatisfactori. D'altra banda, que un crític faci crítica d'un altre crític sempre ofereix algunes dificultats bàsiques. Davant d'una obra de creació, el crític troba planer –més o menys planer– el camí del judici i de la interpretació, partint d'una autoritat que ell s'atorga a si mateix. Davant l'obra d'un altre crític, potser l'essencial és el contrast de posicions: arribar a precisar-se aquell «jo no sóc tu» de què parlava el senyor Valéry. Obra criticada i crítica se situen en el mateix pla: la confrontació és entre «sistemes mètrics», per dir-ho d'alguna manera, i no entre la mesura –pretesa mesura– i una cosa. Penso que no cal que insisteixi sobre això.

És clar que aquest «contrast de posicions» s'esdevé en últim terme. Abans d'entrar-hi, hi ha un extens marge també obert al judici i a la interpretació. Quant al judici, ja ho saps, pel que fa al cas concret de *La literatura i el poble*: és un llibre important i així he intentat explicar-ho en la meua recensió. Si he encertat o no en les poques línies que dedico a «interpretar-te», és, en tot cas, el problema a discutir. En primer lloc, potser era

inútil i sobrer que jo volgués definir-te: definir la teva actitud com a crític. Trobo que és ben explícita en molts dels teus escrits. Sospito que t'excedeixes –en prudència o en modèstia– quan em dius que «et costaria més de definir» «el teu punt de partida» «conscientment» «que no pas d'acceptar-lo si te l'explicaven bé basant-se en els resultats». ¿Vols dir que costaria gaire de fer un llibret que es titulés «La literatura segons Joan Triadú», com tu vas fer *La poesia segons Carles Riba*? Crec que no, i algun dia algun noi de les noves promocions de crítics el farà. Una tria justa de passatges teus, ben articulada, donaria un esquema de cos de doctrina literària coherent i ferm.

Probablement, els exemples que vaig escollir per «il·lustrar» una mica –tal com jo la veig– la teva «línia estimativa», no són del tot representatius. Són, però, els que se'm van acudir després de la lectura del teu llibre. M'excuso, en tot cas, d'haver-te atribuït la preferència de Claudel sobre la de Brecht: he repassat *La literatura i el poble* i no hi he trobat motiu que la justifiqués, llevat de la pàgina pro-claudeliana destinada a l'A.D.B., que, naturalment, no comporta de manera necessària cap minusvaloració de Brecht. Ara: també penso –em repenso– que la «il·lustració» que jo hi donava no pot resultar massa reveladora per a un lector que prèviament no conegui la teva posició. Aquestes falles es produeixen quan un vol dir moltes coses en poc de paper. Perquè «homologar» poesia-Butor-Pàsternak-Claudel-Cots només fins a un cert punt pot ser esclaridor, ni que sigui oposant-ho a la cadena novel·la-Sartre-Xolòkhov-Brecht-Villalonga. Però el fet que només refusis la preferència per Claudel, ja vol significar alguna cosa. Malgrat les divergències que puguin identificar-se –estètiques i ètiques: parlem sempre de *tot*, de la «literatura» i dels «continguts de la literatura», com deia el vell i simpàtic Thibaudet–, malgrat aquelles diferències, dic, la sèrie «poesia-Butor-Pàsternak-?-Cots» té un concretíssim sentit. Potser en comptes de Claudel hauria d'haver-hi posat Camus. Les «Tres meditacions finals» del teu llibre diuen de tu tot el que podria dir-se, respecte a aquestes qüestions: dius tu de tu tot el que calia dir.

Per un altre cantó, en afirmar que jo m'inclinaria per una línia estimativa oposada a la teva, no feia sinó al·ludir al contrast de posicions a què m'he referit al principi. Però, en el fons, ¿fins on arriba l'«oposició»? Perquè, és clar, parlo de «preferències», no de desdenys. Jo no desdenyaria ni tan sols Claudel, que em sembla un animal intolerable –qüestió de gustos? Ni molt menys el pobre Jordi Cots, que no voldria jo que interpretés la seva menció com un senyal de displicència per part meva: el seu nom hi venia rodat i no vaig poder evitar-lo. No es tracta d'exclusions, evidentment. I ben mirat, superficialment almenys, la «meva» sèrie encara és prou més «caòtica» que la que t'atribueixo a tu... Sigui com sigui, la cosa no té importància. Reconèixer un «jo no sóc tu» com a fons d'unes discrepàncies d'apreciació literària –a partir d'un nivell indiscutible, naturalment– és ben lògic i normal. Les «raons» literàries i sobretot extraliteràries que tenim cadascú per opinar –i criticar– com opinem, són molt respectables: tan respectables com nosaltres mateixos, perquè són nosaltres mateixos. En fi...

Encara no sé si he de pujar a Can Toni Gros per això de l'Alguer. Estic esperant notícies, que m'hauria convingut saber ja.

Una abraçada ben cordial



Sueca, 11 de juny de 1964

Benvolgut amic:

La meva contestació a la consulta que em fas serà clara i terminant: *convé* que *no* canviï el criteri seguit fins ara en la disposició dels noticiaris de *Serra d'Or*. Que és, no solament el *just*, sinó també l'únic tàctiment útil en els moments actuals. Aquesta és la meva opinió. Pots estar segur que la comparteixen la majoria dels lectors que la vostra revista té al País Valencià. Amb una advertència, encara: qualsevol canvi que pugueu introduir-hi serà interpretat com una retractació de l'afirmació unitària dels Països Catalans, cosa que també suscitarà «queixes». Més que «queixes»: «baixes» en la subscripció i la lectura. Consideraríem –i jo el primer– que, per part del Consell de *Serra d'Or*, hi hauria hagut un desistiment de principis, i ens veuríem obligats a protestar d'una manera o altra.

Perquè, en el fons, es tracta d'una qüestió de «principis». El problema del noticiari no fa sinó revelar-la en un aspecte secundari. Potser podràs retrucar-me que *Serra d'Or* no ha fet mai seus, oficialment, aquests principis que, per dir-ho d'alguna manera, anomenarem «afirmació unitària dels Països Catalans». Bé. Però heu de tenir ben present això: la petita clientela que la revista té al País Valencià no busca en ella la «revista cultural»; hi busca una revista «en català» que, de més a més, respon a una orientació nacional «unitària» en el nivell de la cultura. O sigui: *Serra d'Or* té un públic valencià essencialment «catalanista» («pancatalanista», si vols). Les excepcions són insignificants. De fet, aquest públic és l'únic que pot tenir ara i ací. Si el defraudeu, l'haureu perdut. I no en guanyareu cap altre. No hi ha més cera que la que crema.

Quant al punt concret de l'estructuració del noticiari, com et deia al començ, trobo just i útil el sistema que hi empreu. «Just», sobretot, perquè es tracta d'un noticiari cultural: en l'ordre de la cultura, em sembla, fóra absurd de reconèixer distincions «regionals» que no tenen gaire sentit. D'altra banda, és «útil», perquè acostuma els lectors –els d'ací i els d'aquí, i els insulars– a concebre i mesurar la nostra comunitat cultural en la seva íntegra i inconsútil (perdona la paraula) complexió. Les determinacions geogràfiques que serveixen de base són les comarcals, en efecte: un tipus de «demarcació» que respon a les realitats vives i que no permet especulacions secessionistes. I són aquestes «especulacions secessionistes» –són ja cinc segles que les arrosseguem!– el que cal extirpar, si de debò volem fer alguna cosa de positiu. De fet, les comarques valencianes, tal com solen aparèixer usades a *Serra d'Or*, són les tradicionals i populars (cf. els treballs d'En Sanchis Guarner i d'Emili Beüt sobre el particular).

No sé si creuràs que estic donant massa importància a una cosa que, potser vista de Barcelona estant, sembla no tenir-ne. Els qui vivim la situació valenciana amb una mica de consciència i amb un últim fil d'esperança, i la vivim *in situ*, sabem per la dolorosa experiència de cada dia quins són els mals i on hem de buscar els remeis, si n'hi ha. I de cara a la normalització «cultural» valenciana dins l'àmbit català –que és allò que, emprant

paraules teves, en diríem «la nostra causa»—, aquests petits detalls de nomenclatura i d'hàbit de visió són bastant decisius. Si, per exemple, optem sistemàticament per la fórmula «País Valencià» —i amb èxit, per cert—, contra la venerable de «Regne de València» o «València» a seques, no és per caprici: ens ho imposa la doble necessitat de salvar equívocs interiors (davant dels «alacantins» i els «castellonencs») i de desenteranyinar un vocabulari que pel seu anacronisme jocfloralesc ens és una nosa. Etc. Podria estar parlant-te d'aquests temes hores i hores. No cal, em sembla. Altrament, he escrit un llibre —*Nosaltres els valencians*— on em penso haver-ho exposat amb tota cruesa.

I no vull acabar això sense prevenir-te sobre les «queixes» que t'hagin o us hagin arribat a propòsit de tot plegat. Els incidents verbals provocats per aquell inefable Llorenç Vidal de Mallorca, ja poden servir-vos de punt de referència. Recordo que un dia, en un número de *Serra d'Or*, vaig trobar que us feieu eco de les teories —teories!, Mare de Déu!— d'aquest individu: que si «Catalunya», que si «Mallorca», que si l'«imperialisme», que si la «llengua mallorquina», etc. Tot aquest galimatias, en primer lloc, no s'aguanta des de l'angle cultural, lingüístic i històric. Però, en segon lloc, resulta literalment antagònic a allò que ens proposem. *Serra d'Or*, amb una asèpsia liberal que us honora, això sí, va acollir sense crítica ni refutació les bestieses del senyor Vidal. Les quals, com ja sabràs, van ser oportunament aprofitades per la premsa espanyola per a llençar un grapat més de merda sobre el nom de Montserrat, durant la campanya contra l'abat Escarré. Max Cahner podrà dir-te que li vaig escriure una carta irritada sobre aquest afer. Els Llorençosvidals del País Valencià estan en la mateixa línia. Malgrat les aparences —si és que aparenten alguna cosa distinta. Pequen, d'una banda, de professar una idea disgregadora de la cultura catalana (o ni tan sols això), perquè comencen per no admetre-la), i de l'altra, fan el joc a l'enemic. En fi...

Un problema distint, però, és el del desequilibri d'atenció i d'espai que *Serra d'Or*, com en general tot allò que es fa a Barcelona, dedica a temes valencians i mallorquins i a temes del Principat. Dius: «sovint ens ve alguna queixa... en el sentit que no és just que tractem igual la ciutat de València i el Vallès». És clar que a l'hora de redactar un noticiari, l'encarregat de la secció —en igualtat de condicions «informatives»— pot concedir més amplitud al Vallès que a la ciutat de València, si de fet hi ha hagut més activitats al Vallès que no a València. (I no em sorprèn gens que sigui així, ara i adés: a València, d'activitats culturals «catalanes», en solen haver ben poques...) Però, fins i tot si a València hi ha més «vida cultural» que al Vallès, la solució no em sembla difícil: un bon corresponsal indígena, amatent i seriós, cobriria la deficiència. Aquests senyors que es queixen, ¿per què no us faciliten material per a la secció? Tinc comprovat que, en molts casos, les «queixes» valencianes respecte a gestions i publicacions del Principat, són queixes que hauríem de fer-nos els valencians a nosaltres mateixos: la culpa —no sempre, però sí sovint— ens és imputable. Però, en definitiva, hi ha molta gent que parla per parlar, o per fer la punyeta, per Déu saps quina mena de fòbies no païdes, i que en canvi no fa res de positiu.

Bé. Has de perdonar-me que m'hagi fet tan llarg i que en alguns moments els meus dits hagin escrit alguna frase impertinent o poc explícita. M'agradaria, sobretot, que veiessis en totes aquestes reflexions i consideracions un punt de vista *engagé*, sí, però no

personalista. Aquí s'ha jugat una mica massa amb el meu nom, per uns incidents subalterns, i jo sóc el primer a lamentar les identifications de «fusterià»-«catalanista» que tan alegrement s'han propalat per ací i per aquí. Jo no he inventat res, sobre el particular: l'actitud que he mantingut en els meus escrits té tants precedents –valencians, és clar– com vulguis, i tindrà una continuació més o menys sòlida però visible, com ja es pot veure entre les generacions noves. Tot això, doncs, no és «fusterisme» sinó «catalanisme». I avui, numèricament i intel·lectualment, l'únic «valencianisme» vivent i que val i treballa és el «catalanisme».

I ja està bé.

Molts records a la teva muller. I als amics del Consell de *Serra d'Or*. Una abraçada

## CARTA DE JOAN FUSTER A JOAN SALES

Sueca, 25 de juliol de 1961

Benvolgut Sales:

Parlem-ne una mica, d'això de la «llengua literària». I perdona, d'entrada, que m'atrinxeri provisionalment en aquesta expressió que a tu et desespera. Al capdavant, a tot arreu –excepte potser als països hispanoparlants, on la gent no té cap sentit «cultural» de l'idioma–, tothom té consciència del fet que *cada llengua són diverses llengües*, una de les quals és la que, més o menys estilitzada per una tradició llibresca, es reserva als usos literaris. En el nostre cas concret, això ha hagut de fer-se'ns evident per raons tan òbvies com incòmodes: els nostres avis renaixentistes van voler passar del «lunfardo» col·loquial a una llengua escrita que fos *prolongació* del vell idioma literari medieval, i els nostres pares fabristes aspiraren a construir un vehicle de comunicació culta a la manera «europea» també a partir del llenguatge de cada dia, l'una cosa i l'altra sense més instruments per aconseguir-ho que uns jocs florals i uns quants milers de llibres i exemplars de diaris. Cal reconèixer que l'ambició era utòpica. Però justa i necessària –aberracions particulars a part. La idea d'una «llengua literària» va tendir a fer-se lleugerament abstracta i inflexible, precisament per això: perquè anava elaborant-se *contra* la llengua parlada, i si no sempre en contra, almenys *al marge*. La «tradició llibresca» de què parlava al principi, en el francès, per ex., tenia al seu servei una escola, una universitat, una continuïtat de publicacions al llarg dels segles: per tant, *revertia* poc o molt sobre el llenguatge parlat, en tot cas dins cercles socials prou extensos, i això la salvava d'un encarcament definitiu. Aquest factor –la manca d'un suport «institucional» (l'ensenyament sobretot)– s'ha de tenir sempre en compte, en parlar d'aquestes qüestions amb referència al català. La «tradició llibresca» ací no era «tradició»: era només «llibresca». No és cosa de posar-se a lamentar-ho ni d'esbrinar qui en té la culpa. És un fet, i això basta, a l'hora de les reflexions.

Un propòsit inherent a tot aquell esforç per construir-nos un idioma literari era la «depuració». La caça del castellanisme ha obsessionat els nostres gramàtics i els nostres escriptors, ben sovint portant-los a extrems irrisoris. A mi, personalment, el pedigree de les paraules m'importa ben poc. El criteri «legitimista» aplicat a la llengua em cansa i m'ensopeix (o m'avorreix). En la meua opinió, no és tant la «impuresa» com l'«anarquia» allò que fot. Potser això és una conseqüència del meu temperament. Suposo que a tu també et molestaria –i la consideraries intolerable– una anarquia ortogràfica: a mi em repugna també l'anarquia de lèxic, de morfologia i de sintaxi a què ens tenen acostumats els plumífers autòctons. En principi, tant se me'n dona escriure «cego» com «cec» –*en principi*–: m'estimaria més que l'autoritat acadèmica o l'ús constant dels escriptors es decantessin per una sola de les dues formes. I encara això de «cego» i «cec» és un exemple secundari. Les possibilitats d'afluència lèxica, sobre un mateix objecte o concepte, són, en el català com en qualsevol idioma, pràcticament infinites: una herbeta, una eina o un animaló tenen seixanta noms per barba, si atenem a les variants dialectals. Trobo que la «reforma» de Fabra tenia aquest suprem avantatge: ell va confeccionar un diccionari «normatiu», Bíblia tàcita de l'idioma, gràcies al qual s'ha evitat que el català escrit sigui un trencacolls idiota. Recordo un paper de mossèn Alcover –crec que polemitzant amb Menéndez Pidal–, en el qual el divertidíssim i benemèrit canonge mallorquí al·legava a favor de la *riquesa* del català arguments com aquest: que els castellans només tenen un mot, «nosotros», per designar allò que els catalans podem dir de vint-i-set maneres –nosaltres, nosatres, naltres, mosatros, naltros, maltros, etc.

La meua posició davant els problemes de la llengua ve condicionada, precisament, per la circumstància del meu origen valencià. Des d'ací, en efecte, la realitat de la *dispersió* de l'idioma és d'una evidència dolorosa. Per això, quan sento dir que cal acostar la llengua escrita a la parlada, jo reacciono de manera instintiva preguntant: ¿quina llengua parlada? ¿La del meu poble o la del teu? Si ens manteníem en un pla purament *teòric* no hi ha cap raó perquè sigui el col·loqui barcelonès preferible al col·loqui suecà: vull dir, per al suecà que escriu en català. Aleshores tindríem que, posats a admetre «castellanismes» *vius*, l'escriptor de Barcelona prendrà els que sent a la seva ciutat, *que no són els mateixos que hi ha vius a Sueca*, i viceversa. El cas de «barco» que tu indicaves a Porcel no és únic, ja ho sé. Però n'hi ha molt més de distints. Acostumat al català literari, la primera vegada que vaig venir a Barcelona vaig quedar tot sorprès en observar els estranys castellanismes que aquí teniu en ús. Estranys per a mi, perquè en el meu poble no els diu ningú. Naturalment, molts castellanismes en vigor al País Valencià són desconeguts a Barcelona. És clar que a ningú no se li ocorre de proposar un retorn al «català que ara es parla». La carta d'Albert Manent en l'últim *Serra d'Or* és capciosa en aquest sentit. Deixant de banda les mateixes diferències dialectals, n'hi ha d'altres –d'estament social, de formació cultural, etc.– que tenen també el seu reflex en la parla quotidiana. No hi ha *un* català parlat. N'hi ha molts. Massa. Si disposéssim d'una escola, aquesta diversitat tindria un punt de coincidència que n'atenuaria el perill. Però l'escola no hi és.

Tot això –i dispensa si no segueixo una exposició gaire coherent: t'escric com em vénen les idees– ve a centrar la qüestió en un terreny una mica confús. Vull dir que, en la

vostra sorda polèmica «puristes» *versus* «antipuristes», els puristes poden argumentar en nom d'uns principis clars —en nom d'una «norma», artificiosa si vols, però «norma»—, mentre que els antipuristes no disposeu d'unes fórmules generals explícites. Al capdavant, les discrepàncies són poques i concretes, i la discussió possible s'ha de situar sempre sobre casos particulars («viudo» o «vidu», «quadro» o «quadre», «despedir-se» o «acomiarar-se»); altrament, caureu en un galimatias estèril o davallareu a l'insult personal. Ara bé: l'actitud inconformista té un risc: que queda a mans dels escriptors, i com tu ja saps, tan bé com jo o més, els nostres escriptors són uns perfectes analfabets parlant en general. La majoria escriuen un català horrorós, amb tota la bona fe del món, però sense haver-se parat cinc minuts a meditar sobre els delicadíssims problemes socials i gramaticals que avui porta implícits el fet d'escriure en la nostra llengua. Precisament, mai no tindran —si més no, per a mi— el mateix valor les teves «solucions» que les que puguin «trobar-se» en els llibres de Villalonga, Blai Bonet o Porcel (i cito només la tríade mallorquina, que jo admiro molt): tu hi has pensat; ells, no, o d'una manera superficial. Els lletraferits indígenes —insisteixo: generalitzo— no tenen ni puta idea de la maniobra. He passat per massa jurats literaris i he vist massa originals manuscrits, per no saber quin número de sabata calcen: la quantitat de textos *directes* que he vist m'han convençut que la institució del «corrector» és realment una institució benèfica.

I el mal és que la «llengua literària» la fan els escriptors. ¿El mal? Potser sí, el mal, per això que acabo de dir. Perquè els escriptors autòctons no passen de ser uns animals inspirats, espècie zoològica més aviat perniciosa: literàriament i lingüísticament. Avui ens trobem que el to de l'idioma escrit el donen els «correctors», modestes sucursals aramonianes, a través dels literats. Penso que, *en principi*, més val això que no l'aberrant ignorància de la gent de ploma. ¿L'Institut? Fa el seu fet si és conservador: totes les acadèmies ho són. I una acadèmia és com un rei constitucional: regna però no governa. Si entre nosaltres ha governat és perquè necessitàvem una autoritat que ens salvaguardés de l'anarquia. Ara, als cinquanta anys d'existència de l'Institut, seria lògic que aquesta venerable corporació quedés reduïda a les labors pròpies del seu sexe. Superada la primera etapa anàrquica, havia arribat l'hora dels escriptors. Però... I no has d'esperar massa de l'entrada d'En Moll i d'En Sanchis Guarnier a la docta tertúlia. Moll i Sanchis, com Coromines, són filòlegs, dialectòlegs: no tenen la pasta de gramàtic d'un Fabra. Si per ells és, afegiran una llarga llista de mots nous al corpus lexicogràfic normatiu del Fabra, però no seran els mots que *tu* voldries. Fa unes setmanes en vaig parlar, amb En Sanchis: ell estava tot engrescat davant la perspectiva d'incloure al diccionari «normatiu» mots com «corfa» (clofolla) o donar la benedicció a les formes «meua, teua, seua». Li vaig insinuar que era més urgent, posem per cas, el problema «cuidar-curar», però em contestà que això era molt complicat, etc.

Mirant-ho bé, penso que en definitiva ens trobem en un carreró sense sortida. Tu pots propugnar la paraula «despedir» (la qual, si t'interessa el legitimisme lingüístic, et diré que està documentada ja en el xv: sor Isabel de Villena) per substituir l'«acomiarar» que no ha arrelat. Sempre podran contestar-te que bastarien deu anys d'escola catalana per reintroduir l'«acomiarar», si no en la llengua parlada (i potser sí i tot), almenys en els

hàbits més naturals del lector català. Tu replicaràs que no estem per jocs, i que no hem d'esperar a tenir una escola pròpia per a anar fent. D'acord. Ara: a mida que passi el temps –i en això ja no fóra qüestió d'anys sinó de dies–, la quantitat de mots catalans «purs» que aniran sent desplaçats en la parla col·loquial de tot el domini lingüístic serà cada cop més gran. ¿Caldrà «consagrar» literàriament aquestes substitucions, a mesura que vagin produint-se? Em diràs que no és així com tu planteges la qüestió. M'ho suposo. Però no podràs evitar que sigui així com la plantegin d'altres. Torno a allò que ha dit abans: es tracta de casos concrets, difícils de reunir en una proposició de tipus general. Calculo que totes les teves discrepàncies de lèxic no excediran d'una seixantena de paraules. Estic segur, demés, que totes i cada una d'elles, tu sabries *justificar-les*. Però també tinc la convicció que si cada escriptor del país proclama el seu corresponent «supra grammaticos sto!», això serà una olla. Sento un pànic immens davant l'analfabetisme dels nostres col·legues, repeteixo. I repeteixo que, amb una escola en marxa, el problema seria insignificant. La responsabilitat de l'escriptor actual, que pretengui d'introduir «innovacions» (o correccions) gramaticals *motu proprio*, és ben gran, justament per això. Sempre els escriptors «creen» l'idioma escrit; però, no havent-hi escoles, la lectura literària aconsegueix de sobte una transcendència lingüística més poderosa encara.

Crec que l'escriptor, quan escriu, ha de pensar en un tipus de lector concret: ha de tenir al seu davant la imatge d'un interlocutor, per dir-ho així, perquè només d'aquesta manera li «sortirà» l'idioma –i l'estil– adequat. Jo actualment escric almenys tres o quatre «catalans» distints, segons hagi d'adreçar-me al lector d'un diari de València, als meus conveïns en el programa de festes del poble, a la meua «clientela culta», etc. Substantialment, és clar, el meu català no varia: les diferències són de girs, de tria de mots, de morfologia local. Seria absurd fotre «àdhucs», «quelcoms» i «comiats», així, de cop, en un article de diari que busca els seus lectors en una massa no acostumada a llegir la seva llengua. No he tingut cap inconvenient a emprar «meua, teua, seua», o «cante, diga, partisca (=parteixi)», a l'hora d'escriure per als meus conciutadans. Un sap sempre –ho intueix– qui l'ha de llegir, i això li condiciona les modalitats expressives, siguin de llenguatge, siguin d'estil. Aquest criteri serà discutible i lleugerament confusionari; però, al meu entendre, és el que m'imposen les meves circumstàncies. Si això ho transportàvem al nivell de la narrativa catalana actual, potser –i només a títol d'anàlisi– ens donaria uns resultats interessants. Perquè ¿qui llegeix els llibres catalans, les vostres novel·les, ara? Caldria examinar aquest *qui*. Sospito que el resultat de la indagació seria terminant: una colla de *gent que sap el català literari*. Vull dir, gent que no s'estranya davant un «acomiar-se» ni davant cap «quelcom» ni cap «àdhuc», i que sent una particular tendresa pel «llur». Això és evident. Per tant, des de cert punt de vista, l'escriptor pot no sentir gaires escrúpols si experimenta la temptació d'emprar aquells mots o d'altres de la mateixa mena. El lector català, avui, és un «nostrat», i amb això ja està dit tot. Ara: aquesta colla és numèricament insignificant. Però selecta, i tant! És un públic que llegeix llibres de versos, monografies històriques i coses per l'estil: un públic que llegeix poques novel·les a força de ser selecte. L'anormalitat d'aquest fet és espantosa. Trencar el cercle minoritari i eixamplar l'àmbit del públic lector és cosa que correspon als novel·listes, és

clar. I aleshores un mínim de prudència i d'estratègia ja aconsella l'abandó dels «àdhucs», «quelcoms», «llurs» i fins i tot «comiats». És pensant en això que, en línies generals, coincideixo amb tu.

Però també és pensant en això que em fan por les probables aportacions narratives de mallorquins i de valencians. Porcel m'ha escrit aquests dies a propòsit de la recensió del seu llibre que he fet al *Destino*. Ell diu que cal «ampliar el llenguatge literari amb els nostres sinònims dialectals». Però, ¿fins al punt de diur «canyarrussins» com Blai Bonet o d'escriure «presenci» i «violenci» en comptes de «presència» i «violència» com feia una vegada Villalonga? Si convé abandonar l'«acomiar-se» per insòlit i difunt, no seria lògic exhumar d'altres mots que seran tan vius com es vulgui a tal o tal altra comarca, però que no resulten menys insòlits ni menys difunts per al *lector normal*. En últim terme, cal imaginar aquest *lector normal* hipotètic, una mica convencional potser, però ni «nostrat» ni «local»: un arquetipus *neutre* de lector al qual adreçar-se. Els mallorquins i els valencians –més els mallorquins– no acaben de veure-ho clar. Tampoc els del Principat. Ho comprenc en el cas d'aquests, perquè la gran massa –o la petita massa– de lectors autòctons la dona el Principat. Per a mi l'ideal seria que tots escrivíssim un idioma sense color local: ni en el vocabulari, ni en els girs, ni en res. Els diàlegs de les novel·les, la literatura popular, el teatre, això sí: tant de color local com vulguin. Però la prosa literària hauria de ser «neutra». Dins els límits en que això sigui possible, naturalment. Una mica menys de deix dialectal per cada cantó, i ens trobaríem amb una «llengua literària» neta, flexible i eficaç. Seria un bon camí per a facilitar la incorporació de molts lectors valencians i mallorquins, d'una banda, que, ingenus i fets als hàbits dialectals propis, no encaixen massa bé el «castissisme» barceloní, però que sí se senten còmodes davant una prosa mitjanament neutra. I d'altra banda, s'eliminarà el perill de la pul·lulació lexicogràfica inherent a tota dispersió dialectal. El dia que tots els escriptors catalans escriguin per a tots els catalans haurem guanyat una gran batalla.

En fi: tallo. Veig que m'he excedit, i que, malgrat l'extensió, potser no he estat tan clar i tan precís com caldria. Aquests temes s'han de tractar amb més premeditació i més «alevosia» dels que jo hi he posat a contribució.

Ben teu

M'oblidava de contestar-te algunes coses més *modestes* de les teves últimes cartes:

- 1) Martí Domínguez és Martí, en efecte, de nom de fonts.
- 2) Iber-Amer no m'ha enviat la comissió a què et refereixes.
- 3) No tinc la menor esperança –ni el menor interès– que les masses vagin cridant pel carrer «Visquen els Països Catalans!». El problema, de moment, és de consciència i no de crispació col·lectiva.
- 4) Una llàstima que no avisessis que venies a València; potser hauríem tingut cinc minuts per veure'ns i xerrar. Jo passaré per Barcelona, probablement, a mitjans d'agost.
- 5) Tenia notícies de l'*Antologia* italiana. Però ignoro qui –indígena– n'ha estat el mentor.
- 6) L'enhorabona per la traducció francesa d'*Incerta glòria*! Records als teus.

Sueca, 25 d'octubre de 1962

Benvolgut amic:

Va ser una llàstima que, després d'haver-nos trobat al mas Pla, aquest estiu, no haguéssim tingut una nova i llarga conversa. Esperava haver passat per Barcelona cap a mitjan setembre, però no em fou possible, i ara crec que, si res no m'hi reclama amb un mínim d'urgència, no hi tornaré sinó a primeries de desembre. Per això em decideixo a escriure't.

Amb En Pla vàrem parlar extensament dels nostres projectes editorials, i també amb l'Ibàñez i En Maluquer. En Pla hi estava realment engrescat, i vaig deduir que si alguna reserva hi havia per la seva banda era només accidental i subalterna: en canvi, em va mostrar un pila de manuscrits interessantíssims, els quals, sembla, ell tindria molta il·lusió de veure publicats aviat. I tant l'Ibàñez com En Maluquer convenien amb mi que, tal com està el panorama editorial català a hores d'ara, la «necessitat» de la nostra editorial es fa cada dia més visible. Suposo que posteriorment n'haureu tornat a parlar, tots plegats. Espero, de més a més, que tindreu ja ben avançats i ben madurats els plans de treball. Ja sé que tu tens moltes ocupacions i preocupacions d'altra mena; però vull creure que no deixaràs de la mà una idea i un propòsit que poden ser tan fecunds des del punt de mira col·lectiu.

Bé. Amb aquesta confiança, jo ja t'anuncio formalment les meves primeres «aportacions» a l'editorial. D'entrada, t'ofereixo un llibre d'assaigs, espero que mitjanament divertit, a la manera d'altres volums anteriors meus (*Figures de temps, Indagacions possibles*). Es tracta d'un recull de papers de temes variats, i d'extensió variable, que provisionalment titulo «Diccionari per a ociosos». El títol és una mica bèstia: què hi farem! Malgrat el que digui En Pla, jo no posseeixo l'art de titular. En un full a part veuràs un sumari del contingut: a diferència dels altres llibres precedents, del mateix tipus, el material hi és ordenat alfabèticament i no en forma de dietari –i per això l'anomeno «Diccionari». La resta del títol la justificaré en el pròleg.

Aquest «Diccionari per a ociosos», doncs, el tindrè enllestit, si no hi ha cap contratemps, a principis de gener. Més endavant –posem a l'estiu del 63– confio poder donar-te l'altre llibre que t'havia promès fer: el que tractarà dels problemes polítics i històrics dels Països Catalans. No tinc pensat encara quin títol li posaré, perquè en aquest cas caldrà mirar-s'ho molt. De moment, ja dispo de bastants apunts preparatoris, i en un altre full adjunt trobaràs l'esquema bàsic de l'obra. Però abans de posar-me a la redacció definitiva hauré d'anar a Mallorca i estar-m'hi uns dies consultant llibres i gent. És per aquesta raó sobretot que calculo no poder acabar-lo abans.

Voldria que aquesta «oferta» meva contribuís d'alguna manera a encoratjar-vos en la constitució i en l'engament de l'editorial. Especialment a tu, que n'has de ser el nervi i l'ànima. Quan ho tingueu en marxa, fes-me avisar per En Maluquer: us enviaria una

nota de recomanacions respecte a llibres que potser convindria traduir i publicar, i sobre temes nostres que interessaria –al meu entendre– airejar.

¿T'han donat el meu *Poetes, moriscos i capellans*?

Molts records a Maria Teresa.

Ben teu

Sumari provisional de  
DICCIONARI PER A OCIOSOS  
J. F.

Pròleg

|                      |        |               |
|----------------------|--------|---------------|
| Amor                 | 4 +    | Metafísica    |
| Antisemitisme        |        | Mort          |
| Art                  |        | Museu         |
| Atzar                |        | Navegar       |
| 5'5 + Avarícia       | 0'5 +  | Penediment    |
| 0'5 + Bellesa        |        | Pensament     |
| 3 + Bestiesa         |        | Perdó         |
| Bovarysme            | 9'5 +  | Plagi         |
| Cadira               | 0'5 +  | Política      |
| 0'5 + Caracterologia |        | Sàtira        |
| Colonialisme         |        | Sexe          |
| Coneixement          |        | Suïcidi       |
| Covardia             |        | Temps         |
| Crim                 |        | Venjança      |
| Disfressa            |        | Vida          |
| Escepticisme         |        | Viure         |
| Felicitat            |        | Xerrar        |
| Fer                  |        | .....         |
| Filòsof              | 10'5 + | Progrés       |
| Filosofia            | 11 +   | Justícia      |
| Fortuïtat            | 1'5 +  | Mentir        |
| Futur                | 0'5 +  | Cinisme       |
| Guanyar              | 3 +    | Infern        |
| 0'5 + Idees          | 4'5 +  | Llibertat     |
| 3 + Indignació       | 11'5 + | Intel·lectual |
| Llegir               | 4'5 +  | Vici          |

Probablement hi afegiré encara alguns altres temes.

Projecte de llibre sobre  
ELS PAÏSOS CATALANS  
J. F.

Introducció.

Primera part.- Els fonaments històrics.

- 1) L'expansió de Catalunya i la «fundació» de Mallorca i del País Valencià com a països «catalans». Procés polític i demogràfic d'aquest «fet». La «indiferenciació» de valencians i mallorquins fins al s. xv. La compenetració cultural, econòmica i política dels Països Catalans durant l'edat mitjana.
- 2) Començos del diferencialisme. Quan apareixen els gentilicis «valencià» i «mallorquí» amb valor polític. La divergència de la problemàtica socioeconòmica interna de les tres regions. La «independència» mallorquina. La qüestió del nom de la llengua entre els valencians. La unió amb Castella i les seves repercussions.
- 3) La disgregació dels segles xvi-xviii. Els patriotismes locals i l'espanyolisme. Perduració, com a reminiscència, de la consciència unitària. Les relacions efectives entre els Països Catalans, en l'ordre polític, econòmic i cultural durant aquesta etapa.
- 4) Redescobriments de la unitat, amb la Renaixença. L'ideal «llemosinista». La projecció cultural del Principat sobre les Illes i el País Valencià en el xix. La presència valenciana i mallorquina al Principat. Les resistències particularistes. El pancatalanisme.

Segona part.- La versió política del problema.

- 1) Renaixença i catalanisme polític. Per què la Renaixença prospera al Principat i no tant a les Illes ni al País Valencià. La negativa dels valencians a polititzar-se: polèmica V. Balaguer versus Llorente. La passivitat dels mallorquins.
- 2) La limitació «regional» del catalanisme històric. El catalanisme, moviment classista: burgesia industrial i proteccionisme com a base. L'evolució posterior: les dissidències i les reaccions contra el catalanisme conservador determinen, encara, la limitació «regional» dels partits catalanistes que se li oposen.
- 3) La idea de la «Catalunya Gran». Factors que la promouen:
  - a) tradicionalistes (suggestió sentimental de la imatge «gloriosa» i «federal» de l'antiga Corona d'Aragó); b) lingüístics (unitat de l'idioma, circumstància de ser els clàssics «catalans» mallorquins o valencians, en la majoria dels casos); c) polítics (convicció que les tres regions unides —o federades— pesarien molt en la política espanyola). Atenció atribuïda pels polítics del Principat al «projecte» d'una «Catalunya Gran».
- 4) Les repercussions de la idea de la «Catalunya Gran» al País Valencià i a les Illes.

Tercera part.- El projecte unitari i les resistències que trobarà.

- 1) Importància del particularisme regional a cada una de les regions. El concepte de poble (o de nació). Importància del sentiment espanyolista. El «sucursalisme».

- 2) El problema dels noms. Valoració i abast. Els altres prejudicis: els antagonismes econòmics, les rivalitats de nivell folklòric, etc. Unitat i dialectalització de l'idioma.
- 3) Raons per a la unitat: *a)* teòriques o doctrinàries; *b)* pràctiques.
- 4) Les solucions possibles. Els arguments tòpics: *a)* espanyolista o criptoespanyolista: l'«imperialisme» (absorcionisme) «català», projectat sobre les Illes i el País Valencià. *b)* comunista: l'imperialisme de la «burguesia catalana» a través de la idea de la «Catalunya Gran».

Epíleg.

Naturalment, la disposició final dels capítols serà una altra, perquè l'estructuració del material disponible no podrà ser definitiva sinó en l'últim moment. Però el contingut del llibre serà, si fa no fa, el que acabo de traçar. La fraseologia a emprar vindrà condicionada per l'espectre de la censura, no cal dir-ho: però amb un mínim de cautela es pot dir tot o gairebé tot.

## CARTA DE JOAN FUSTER A JORDI ARQUER

Sueca, 28 d'agost de 1962

Benvolgut Arquer:

Fa uns dies vaig rebre la teva carta, i te la contesto tan aviat com puc, per veure si t'arriba abans de sortir de vacances. És ben probable que tinguis raó quan dius que jo, en les meves respostes, no sempre sóc congruent amb les preguntes que em fas. Això sol passar-me, sens dubte, perquè en escriure't potser no tinc a mà la teva carta anterior. O bé perquè em despisto. Aquesta vegada procuraré ser ben concret i exacte. I primer que res atendreé totes i cada una de les teves demandes. Vejam.

Llibres. Hauràs rebut, suposo, una tarja meua en la qual et confirmava la recepció dels darrers paquets. Si pots i no et fa res, continua enviant-me revistes: em són útils. Sempre hi pesco alguna cosa o trobo un tema d'article. Quant als ¿estudis? de Garcia Venero, ja en tinc un, una mena d'història del sindicalisme espanyol, que t'enviaré més endavant: l'acabo de comprar i voldria fullejar-lo abans. Et buscaré també l'obra d'aquest senyor relativa a les Internacionals. No li tinc gens de fe, al tal Garcia, com a «historiador». La *Història del Nacionalisme català*, a més de ser bastant infame d'intenció, era d'una profunda inanitat tècnica: vull dir que en tant que història no valia res. Sospito que aquests tres altres llibres poden patir del mateix defecte. Tanmateix, com que el tema

de què tracten és gairebé verge –almenys jo no conec cap obra de conjunt en aquest sentit–, potser tindran encara alguna utilitat. En aquest del sindicalisme, per exemple –l’he obert a l’atzar–, hi he trobat algunes cites de pamflets proletaris indígenes que m’eren desconeguts: es refereixen, sigui dit de passada, a un punt tan interessant i angunios com és l’actitud dels moviments proletaris catalans enfront del problema nacional. M’han ofert una novel·la que no sé si tindrà en la teva col·lecció: *La fiel infantería* de Rafael García Serrano. ¿En tens notícia? Es va publicar al cap de poc de temps d’acabar-se la guerra, i l’autor era –i és– un falangista oficial, de rigorosa observància, que fins fa quatre dies va ser director d’*Arriba*. La particularitat de *La fiel infantería* és que en va ser ràpidament confiscada l’edició per la policia. Sembla que alguns personatges distingits van protestar-ne: l’autor hi donava una visió de la Cruzada escassament edificant. La vaig llegir fa temps, i no me’n recordo gaire: en tot cas, no hi abundaven les insolències, i les poques que hi havia –divertides, això sí– no afectaven l’aspecte polític de la qüestió. Si t’interessa, puc fer-me amb aquest llibre. Com que la venda serà privada –la novel·la continua prohibida–, potser em demanaran més cèntims dels que lògicament caldria desemborsar. Però, en últim terme, tampoc serà gran cosa, el preu. Et miraré això de *O crece o muere*.

Quant als textos de Joan Amades que voldries, no crec que siguin fàcils de trobar: vull dir que no crec que ho siguin per a mi. Convindria que els demanassis a algú que visqui a Barcelona, ja que ell te’ls podria buscar a les llibreries de vell. Això, és clar, suposant que es tracti de «llibres», i no d’estudis publicats a revistes, com serà ben possible. De tota manera, una gran part dels treballs d’Amades han estat reunits en els grans volums de la «Biblioteca Perenne», de cançoners, rondallística i costumari. No sé si et serviran de res per al teu diccionari. Sempre hi trobaràs alguna cosa, és clar. Però no acabo de veure clar què et proposes de fer. Em parles d’un «diccionari del llenguatge del món obrer i dels militants». ¿Abraçaria, doncs, tot el vocabulari «laboral»? En aquest cas, estàs ben fotut, perquè això no ho acabaràs mai –i de més a més, el trobaràs ja recollit i diluït– dins l’Alcover-Moll. Encara, et veuràs sovint ben perplex, si tractes de destriar on acaba el folklore i on comença la llengua viva, sobretot pel que fa a determinades professions. En canvi, potser el que l’Alcover-Moll, ni cap altre lexicon nostre no recull, és el lèxic obrer de la gran ciutat industrial, argot inclòs. Ara: les fonts de què hauries de servir-te per catalogar-lo haurien de ser molt difícils de precisar. ¿Novel·les o llibres d’ambient proletari? No n’hi ha massa, em penso, ¿Els diaris i revistes populars –específicament de la classe obrera? Per exemple! I la «col·lecta» directa en els medis indicats. Etc. ¿Està això al teu abast? Seria trist que emprenguessis una feina que fos impossible o supèrflua: valdria més que te’n proposessis una altra. No sé. Tu mateix.

Joan Reglà no és mort –si no s’ha mort en els últims mesos... Ara deu ser al seu poble, a l’Empordà. Però des de fa uns dos o tres anys resideix a València, on té la càtedra d’Història Moderna a la Universitat. Reglà era l’«ainé» dels deixebles de Vicens Vives. I com Vicens Vives, és un home devastat pel treball editorial més mediocre. ¿Has llegit l’«homenot» de Vicens, del Pla? Pla conta que Vicens hagué de passar uns anys terribles, en què es guanyava la vida confeccionant manuals escolars i llibres del tipus de *Mil hom-*

*bres célebres*, que de més a més li pagaven vergonyosament. Fa pena pensar que un home com aquell –i més ara, quan l’hem perdut– hagi hagut d’esmerçar tantes hores de la seva vida fabricant papers bèsties, que podia haver escrit qualsevol «negre» a preu fet. A Reglà li ha passat una mica això, també. Fins que ha guanyat la càtedra de València, les ha passades magres. Malgrat tot, la seva contribució a l’estudi del XVI i del XVII al Principat, i a la qüestió valenciana dels moriscos, és sòlida i molt estimada. Amb ell he fet dos llibres: el *Serrallonga*, que ja coneixes, i un altre que es titula *El bandolerisme català*. Aquest últim té –o tindrà– dos volums. Ara acaba d’aparèixer el primer, firmat per Reglà, en edició de bibliòfil (paper fil, tiratge limitat i totes les punyetes pròpies del cas). Més endavant es publicarà el meu, en idèntiques condicions. *El bandolerisme català* és, més o menys, com el *Serrallonga*: una història dels «vostres» lladres insignes, que fa Reglà, i un assaig sobre les repercussions literàries d’aquestes figures, a càrrec meu. També en aquesta nova obra ens limitem al «Barroc». El terme «Barroc», inicialment exclusiu de la història de l’art, és ara d’ús bastant generalitzat per a qualificar totes les facetes de la vida històrica de la mateixa època, facetes en les quals hom creu distingir uns trets comuns d’excitació (per dir-ho d’alguna manera). En un altre llibre –sempre hi ha un altre llibre per venir– meu, del qual ja t’he parlat, sembla, en una altra ocasió, *Poetes, moriscos i capellans*, hi trobaràs algunes precisions incidentals sobre tot això. (Confio que a l’octubre els meus *Poetes etc.* seran en llibreries: només falta relligar-los). En dir «els bandolers catalans del Barroc», doncs, no he volgut dir sinó «els b.c. del XVI-XVII» (aproximadament). De bandolers, és clar, n’hi ha hagut i n’hi ha, a tot arreu i en tots els temps, probablement. Però sembla que hi ha moments –en aquest o en l’altre país– en què les condicions socials afavoreixen l’eclosió d’un bandidatge particularment esplèndid. Braudel ha estudiat el bandolerisme mediterrani del Barroc, del qual el cas català no és sinó un episodi. ¿Característiques diferencials? Sens dubte hi ha molta distància entre Serrallonga i José M. el Tempranillo, entre un bandoler del Principat o del País Valencià –també en teníem– del XVI-XVII i un trabucaire o un «roder» del XIX. Com a individus, no ho sé. Sí, tanmateix, com a fenomen històric: cada època té el seu bandoler, el bandoler que es mereix. Pel que fa a la llegenda, potser ja la cosa és més uniforme. «El que a los ricos robaba y a los pobres socorría»: això que deien els andalusos de Diego Corrientes o els madrilenys de Luis Candelas, segurament ho deien els anglesos de Robin Hood, molts segles abans. En fi... El teu escoli a la diferència de tractament, per Maragall, entre el comte Arnau i Serrallonga, és molt suggestiu. Insistir-hi seria tant com endinsar-se en el laberint literari-sentimental del senyor Maragall. Personalment, no hi goso. El final del comte Arnau maragallià m’ha semblat sempre una mica absurd: ¿què vol dir això que el mític destí del comte estigui a la mercè d’una cançó? Però hi ha una cosa evident: el senyor Maragall, del «Brusi», sentia un «feble» per Serrallonga: una simpatia més «greu» que la que pogués sentir don Víctor o el poble analfabet...

M’alegro de saber notícies de Josep Carner. Ell i jo no ens escrivim sinó per Nadal o amb algun motiu especial. Suposo que ja saps que a Barcelona hi ha una colla de gent que s’ha proposat presentar la seva candidatura al Nobel. No sé amb quines possibilitats d’èxit, ai! Ja m’agradaria que els sortís bé la maniobra. Una altra cosa, en canvi,

m'interessa més –i m'interessa més perquè és més *possible*–: l'edició de l'obra en prosa de Carner. Tinc entès que havia de publicar-la la «Selecta», i que Albert Manent en tindria la cura. Ignoro si en el fons de la dilació d'aquest o aquests volums hi ha algun problema econòmic. Però si és així, serà una llàstima que no el resolguin de pressa. Faria bonic reunir les proses de Carner –tantes com fossin possibles, no solament llibres, sinó també col·laboracions de premsa– en una edició actual. I seria més bonic encara que això ho poguéssim veure ell mateix.

Un altre dia em parles de *Nosaltres els valencians*. No a base de fotre'm elogis, naturalment. Voldria la teva opinió sobre el llibre en si, i sobretot, sobre el problema valencià tal com jo el plantejo.

Quant al senyor Patxot, vaig anar a veure'l a Ginebra, de retorn de l'Alguer. Tinc el seu llibrot. De més a més, ha consentit facilitar-me textos editats per la seva Fundació i fins i tot consultar els papers inèdits que, procedents de la Fundació, es conserven a Barcelona. En Patxot és un personatge fora de mida.

De tant en tant tinc carta de Ventura. Probablement jo vindré a París un dia o altre a veure'l. No sé encara quan. Si aleshores ja has tornat de vacances, espero que ens veuren i que la farem petar: en tinc ganes.

I ara, parlem d'En Pla. He estat uns dies a casa seva, al mas. Des del mas Pla com a centre d'operacions, he recorregut una mica l'Empordà: Roses, Vilabertran, Figueres, L'Escala, Sant Feliu de Guíxols (a veure Gaziell), etc. Jo havia conegut Pla a Sueca, fa uns tres o quatre anys. Va venir a veure'm, un dia, de retorn d'un dels seus viatges periodístics per l'estranger. Havia desembarcat a Alacant, i d'Alacant vingué a casa. Després ens hem vist diverses vegades a Barcelona. Crec que em té en bona consideració, i m'ha ajudat a aconseguir col·laboracions a *Destino* i al *Correo Catalán* (imagina't!), que constitueixen una part dels meus mediocres ingressos regulars. També ha escrit alguns papers sobre mi, bastant afectuosos. Però tot això és anècdota personal. Com a home, ja és un tipus complex, En Pla! Per exemple, darrera la seva pinta de mig bohemí, és un dels treballadors –literaris– més incansables del país. El fet d'haver publicat molt en castellà últimament –ell, si no recordo malament sempre havia col·laborat, amb més o menys assiduitat, a la premsa de Madrid–, ha provocat, per part dels puritans de la pàtria, una certa aversió a la seva figura. Sobre el problema en general dels catalans que han –hem– d'escriure en castellà per guanyar-nos la vida, ja vaig dir alguna cosa a *Pont Blau*, en una polèmica a propòsit de «feu» Ors. Conec molts patriotes *enragés*, que no es gasten ni un cèntim a comprar llibres en català, i que, en canvi, es permeten el luxe d'esquinçar-se virtuosament els vestits –uns vestits metafòrics, no cal dir-ho– davant el pobre home de lletres que es veu obligat a escriure en castellà: sense comptar, d'altra banda, que el mateix animal patriotard [no] redacta en català la correspondència del seu negociet! Bé. Doncs Pla, malgrat això, és, sens dubte, l'escriptor català que més ha escrit en català en aquests darrers anys. La pila de llibres que ha publicat no és res al costat de la quantitat fabulosa de material que té inèdit. Quant al valor específicament literari de la seva obra, pot dir-se, d'entrada, que és molt desigual. Però hi ha un altre fet innegable: és un autor llegit. La gent compra i llegeix llibres d'En Pla. Estic convençut que ell aguanta, personalment,

una enorme porció de la «lectura» catalana actual. Si prescindíem de la seva obra ens trobaríem ja només amb «obretes», minses en volum, i d'escassa demanda per part del públic. Aquest mèrit, no l'hi negarà ningú. Em fa la impressió que si sumàvem els exemplars de Pla editats i consumits en els darrers vint anys, ens donaria una xifra aproximada a la suma dels exemplars de tots els altres escriptors catalans vivents de la mateixa etapa. Ho trobo significatiu. Aquest fet, és clar, es podrà discutir des de molts angles, a l'hora d'interpretar-lo. Però abans d'entrar en qualsevol objecció literària o ideològica, caldrà considerar el fenomen Pla des del punt de vista dels interessos de l'idioma. I des d'aquest punt de vista, Pla és l'autor que més s'ha fet llegir en la nostra època: vol dir-se, doncs, l'autor que més ha fet llegir el català. Perquè, no sé si ho saps, els catalans no llegeixen en català... Merda!

La frase que dius que li atribueixen, de vendre's al millor postor, no crec que sigui inexacta. Entra molt bé dins la psicologia de Pla. No sé si saps que, en els últims temps, *El Correu Català* ha deixat de ser propietat exclusiva dels carlins i que hi ha interessos de determinats grups de la indústria cotonera. Aquesta participació cotonaire ha com-mogut bastant l'estructura interna del vell òrgan ultra, de manera que al costat d'escrits folklòricament carlins hi trobes col·laboracions d'un marcat caràcter liberal —en matèria d'economia, sobretot, i en d'altres matèries. Pla entrà a formar part de la plantilla de col·laboradors de la casa. I contenen que, a l'endemà, ja anava dient: «Ara m'he venut a la Comunió Tradicionalista-Cotonera». En el fons de tot això, no hi ha, però, sinó sarcasme. Més que cinisme, sarcasme. Ve a expressar, en definitiva, l'amargor del literat davant la servitud a què la migradesa i l'estructura social de Catalunya el condemnen. La major part dels lletraferits de casa nostra són bonshomes que escriuen els diumenges a la tarda o algun vespre havent sopat: són sacrificis meritoris que donen per resultat magnífics llibres de versos i alguna novel·la escadussera. Com que «treballen» fora hores, només marginalment pensen en la retribució de la seva feina literària. I «así nos luce el pelo», que diuen els castellans. Vull dir que una bona part de la nostra gent de lletres no rendeix, al llarg de la seva vida, en una mesura proporcionada a les seves capacitats. Pla ha volgut guanyar-se la vida escrivint —i jo també—: la conseqüència immediata és que ha hagut de dissipar-se en una tasca periodística no sempre neta. Potser s'equivocà en voler ser un professional de la ploma en un país on aquesta professió no és possible. Bé. Però el fet és aquest. Gràcies a la professionalització, Pla ha pogut —o s'ha vist obligat a— escriure com un descosit. No ens en podem queixar.

Tanmateix, seria equivocat de creure que, en «vendre's», Pla hagi fet trampa. No! Si ha estat a sou del senyor Cambó és, sens dubte, perquè el senyor Cambó li pagava: però ell creia sincerament en el senyor Cambó. Ignoro si el senyor Cambó arribà a fer-se càrrec del valor d'En Pla: sospito que no. I no vull dir que En Pla fos un incondicional de Cambó. Però és evident que En Pla és l'intel·lectual burgès més burgès —en l'accepció que un socialista donaria al mot— que hi ha hagut per ací. Totes les seves giragonses ideològiques, totes les «Historias de la II República», tots els «Cambó» i tantes coses més que se li poden reprotxar —fins i tot l'haver estat «espia del Franco» (!)—, són trets que responen als moviments paral·lels del catalanisme burgès dels darrers 50 anys. ¿O no?

Les idees d'En Pla són les idees del burgès indígena; les peripècies de la seva «evolució» són les que ha passat la burgesia autòctona. Avui, en part, Pla té sobre el lector burgès català gairebé tanta autoritat moral com en el seu temps en tenia don Joan Maragall. I si dic «gairebé» és perquè, en la mida que és un escriptor a sou –fotut–, Pla té, de tant en tant, reaccions virulentes, i es burla dels burgesos com no ho hauria fet mai don Joan. La burgesia li ho perdona, al capdavant –«són coses d'En Pla!»–, però se'n ressent. Analitzar la mentalitat d'En Pla equivaldria a fer una ameníssima dissecció de la mentalitat burgesa catalana. Ara: malgrat aquest substrat ideològic, ell és un escriptor «objectiu»: en tant que els seus llibres reflecteixen el paisatge «humà» i «social» del país, i deixant de banda algunes arbitrarietats de judici, són, evidentment, un bon testimoni de la vida catalana. En aquest sentit, els ignorats fabricants d'*Horitzons* han dedicat en el seu últim número un estudi als «Homenots», que respon a aquesta convicció. Crec que tenen raó. Potser ara et preguntaràs com jo, després de reconèixer tot això, sóc capç d'afirmar que En Pla és l'intel·lectual «més d'esquerres» que tenim. Com que l'afirmació és d'un obvi relativisme, basta fer la comparança: la meva conclusió es pot provar amb textos en la mà. I és que, En Pla és fonamentalment un gran materialista. Un materialista burgès, naturalment: però materialista. Que és la cosa més d'esquerres que es pot ser en aquest país –i en qualsevol altre.

I acabo, avui. Ah! Encara una cosa. De tant en tant m'envies *Liens*, la revisteta d'aqueix club del llibre francès. ¿Tens alguna possibilitat d'adquirir alguna obra de les editades per aquest club? Jo n'he comprat alguna, a la llibreria d'En Tasis –sembla que ell n'és soci, i revén els títols que no li interessa conservar en la seva biblioteca. Hi ha dues obres –unes biografies de Mozart i de Beethoven, ja t'ho precisaré en una altra ocasió– que m'agradaria tenir. Suposo que es tracta de llibres una mica cars. Però com que tinc l'esperança de compensar-te'ls amb noves coses per a la teva col·lecció de papers bèl·lics i socials, crec que podem fer el tracte. Ja sé que «no te'ls acabaré». Però em fa angúnia abusar.

Una abraçada.

## CARTES DE JOAN FUSTER A ERNEST LLUCH

Sueca, 23 de juny de 1966

Benvolgut i doctíssim economista:

Bon dia.

Resulta que uns representants del capitalisme local (tendencialment monopolista, sigui dit de passada) tenen la pretensió de confeccionar un llibre gros i seriós sobre això que se'n diu l'«economia valenciana»: el Banc de València, vol dir-se el Banc Central, vol dir-se –a escala domèstica– el senyor Villalonga. La idea em sembla molt enraonada i

digna d'encoratjament, ja que es tracta d'un paper –dos o tres volums– merament «descriptiu». No hi ha precedents d'això, en aquest racó del món. Per tant: «hágase el milagro, hágalo el diablo».

Bé. Els representants en qüestió han vingut a mi i als meus amics, amb l'esperança que podem treure'ls les castanyes del foc. Aquesta esperança és una mica gratuïta, però donades les circumstàncies no hi ha més remei que facilitar la maniobra. No cal dir que la nostra incompetència és absolutament clara, pel que fa a tot això. De tota manera, i després de puntualitzar mil escrúpols i discrepàncies de principi, hem accedit a intervenir-hi. En pla de «consellers», de moment.

I posats a «aconsellar», ens trobem amb la nostra més explícita incompetència tècnica respecte al particular. Hem estudiat la manera d'obviar-la, i hem pensat en tu. Ens agradaria de tenir unes quantes converses amb tu, abans de decidir què hem de recomanar que s'ha de fer. Sembla que tens fama de noi espavilat i d'expert en la matèria (si no en la variant «valenciana», almenys en general). ¿Podríem posar-ho a prova?

La proposta a fer-te és molt modesta: consistiria a convidar-te a passar uns dies a València, i a discutir l'esquema del llibre projectat. Res més que això. Els capitalistes al·ludits diuen que et pagaran els viatges, l'estada i algun centim suplementari. No et facis il·lusions, però! L'experiència demostra que el capitalista indígena no es distingeix per la seva generositat: no confiïs, doncs, amb unes dietes massa excelses. Ara: si podies combinar unes dates de lleure, festes oficials o no, i et decidies a baixar a València, t'estaríem molt agraïts.

Naturalment, aquesta gestió és privada, de tu a mi, i no crec que sigui incompatible amb qualsevol vinculació que puguis tenir –si en tens– amb d'altres institucions econòmiques més o menys professionals. De fet, jo no sé on ni per a qui treballes: però si treballes, és segur que treballes per a un capitalista o altre. Voldria que la meua demanda no suposés cap molèstia per a tu.

Contesta'm, i tan aviat com puguis, si acceptes o no de visitar-nos. Amb tota llibertat. I quan. Repeteixo: el taf o l'avió, i l'hotel, i una mòdica propina, ho tens assegurat. A canvi de les teves sapientíssimes opinions.

Que els déus et siguin propicis i t'ajudin a dir que sí. T'envio aquesta carta a través d'en Joaquim Maluquer, perquè desconeix la teua adreça.

Cordialment,



Sueca, 4 de maig de 1969

Benvolgut amic Lluç:

Aquests dies, hem parlat amb el senyor Pizcueta i amb Ventura sobre la urgència d'enllestir, definitivament, l'estudi sobre l'economia valenciana. Tant per «quedar bé» davant els patrocinadors de l'obra (que ja comencen a estranyar-se de la nostra lentitud)

com per una òbvia necessitat de publicació immediata, ens convé que l'original estigui acabat «del tot» en un termini relativament breu. Personalment, crec que el llibre hauria de sortir al públic pel mes d'octubre, a tot estirar. Pensa, doncs, que entre la feina de traducció i correcció literària i gramatical, i el tràmit de la impressió –amb l'estiu intercalat–, tenim ben poc de temps disponible per a realitzar el projecte.

Si no recordo malament, tu tens ara tot el material a casa teva, a fi de revisar-lo. No sé si l'hauràs mirat ja. Confio que sí. En cas contrari, hauries d'afanyar-te a repassar-lo, encara que només sigui per assenyalar-hi les deficiències o els errors que calgui esmenar. Amb les teves indicacions, passaríem els papers a algú que s'encarregués de fer-hi els canvis o les ampliacions que tu diràs. Pérez Casado ha passat a fer la mili i ja no ens hi pot ajudar; però crec que trobarem la persona idònia per al treball, a València mateix.

Hem decidit que Ventura i jo vindrem un dia a Barcelona, a parlar amb tu i a recollir el text. Ens interessa moltíssim –insisteixo– liquidar ràpidament aquest problema. De paraula, ens explicaràs quines són les qüestions pendents, i nosaltres ja procurarem resoldre-les. Així guanyarem temps i et causarem la menor quantitat de molèsties possible.

És ben probable que, si mentrestant no es produeix cap incident estúpid, fem l'excursió a Barcelona a finals de la setmana vinent, o sigui, els dies 14-16. Ja et confirmarem la data exacta. En el cas que tu tinguis algun inconvenient, avisa'ns de seguida. Però m'agradaria que poguéssim trobar-nos aviat.

Una abraçada

## CARTA DE JOAN FUSTER A JORDI SOLÉ TURA

Sueca, 5 de novembre de 1968

Benvolgut amic:

Gràcies per la teva carta.

En realitat, les motivacions del meu article de *Serra d'Or* van ser molt diverses, com ja es veia ben clar per les referències explícites i implícites que contenia. I, certament, també hi entrava la teva declaració al *Correu*. He de confessar-te que em va sorprendre molt tot allò de «la soberania», perquè no era una cosa «lògica» en tu; però, com que aquells dies tothom semblava una mica fora de si, vaig creure que potser sí que ho haves escrit. Perdona el mal pensament. De fet, ja sé explicar-me que el redactor del *Correu* trabuqués les teves paraules: als «nostres» periòdics solen passar casos així, i ben sovint. També hi havia un altre passatge, a la nota del *Correu*, que em semblava «objectable»: era quan deies, si no m'enganyo: «¿Quin “pito” toquen els tancs soviètics a Txecoslovàquia?» Lamento no

tenir a mà el retall del diari: suposo que tu ho recordaràs, literalment. Per a mi, i vista la qüestió des d'un cert nivell, el problema seria si la utilització de tancs en determinades circumstàncies és o no «admissible», i tant se val que els tancs siguin indígenes o forasters. Els tancs soviètics dins la Unió Soviètica, o els tancs txecoslovacs dins Txecoslovàquia, llençats al carrer, no són més justificables, ni menys justificables, que els soviètics a Txecoslovàquia o –ai!– els txecoslovacs en territori soviètic. No és la marca de les màquines o el passaport dels tripulants allò que, al meu entendre, hi resulta decisiu. Vull dir en una àrea socialista per antonomàsia, on, teòricament almenys, el valor de les fronteres d'estats i l'amor propi nacional han de tenir un sentit bastant diferent que en el món «occidental i cristià». Tal vegada m'equivoco en l'apreciació. Però no vaig saber estar-me d'insinuar-la, en aquell article...

T'agraeixo que no t'hagis «estirat els cabells» en sentir-te al·ludit pel meu paper. La reacció d'alguns altres col·legues no ha estat tan plàcida. Estem massa acostumats a no «discutir» de cara al públic, i qualsevol petita voluta d'ironia que ens afecti arriba a semblar-nos un «atac personal». Això forma part del clima de «veinticinco años de paz» i de la son provinciana en què tots, vulguem o no, estem immersos. A mi m'han obsequiat ja amb tants insults en lletra impresa, que una de les gràcies de la «llibertat» intel·lectual consisteix en això: les «dolces molèsties de la llibertat», que deia, una vegada, un concejal de l'Ajuntament de Barcelona... En un altre pla, cal admetre que es tracta d'una premissa de l'ofici.

Quant a la nota que et proposes publicar al teu pròleg del discurs de Dubcek, no hi tinc res a dir. Naturalment. Acabo d'explicar-te per què. Pot estar ben tranquil, que no la interpretaré –no l'hauria interpretada així mai– com un «atac personal». Trobo absolutament correcte que em dediquis aquestes observacions: sóc «liberal»! I encara que no ho trobés «correcte», tu estàs en el teu dret de fer-les. Però, ja que has tingut la bondat de comunicar-me-les, ¿em permetràs que, al meu torn, te'n faci algunes, senzillament aclaridores?

En primer lloc, caldria que t'exposés, amb un cert detall, quin i com és el meu «liberalisme». Potser no és tan «clàssic» com pugui semblar a simple vista, i en el fons, no és sinó –aquest cop sí– el clàssic escrípol d'un intel·lectual educat en el mite o en la confiança de l'únic tipus de «llibertat» que li ofereix (exactament: li nega) la seva societat, és a dir, la vella, arnada i capciosíssima llibertat «liberal». Però deixem-ho córrer, això. Explicar-t'ho ara en detall em representaria molt de temps i molt de paper, i tampoc no en valdria la pena. En tot cas, las reiteradas autodefinicions de «liberalisme» que vaig intercalar en el meu article tenien una finalitat estrictament provocativa. Ara: no m'en desdic. En aquesta absurda salsa celtibèrica en què vivim, tothom, els rics, els capellans, els becaris de la CIA, els registradors de la propietat, tothom, són «socialistes». La cosa em sembla tan boirosa, que m'estimo més atrinxer-me en la desacreditada etiqueta de «liberal». «Ahora no hay de ese percal», canten en una sarsuela espanyola del segle passat.

De fet, el meu article no era cap «aprovació» dels esdeveniments de Txecoslovàquia. Torna'l a llegir, i ho veuràs. La meua filípica, una mica irritada, ho reconec, s'adreçava a denunciar allò que em semblà i encara em sembla una considerable frivolitat de l'esquerra

intel·lectual europea. Vista globalment, aquesta esquerra ha reaccionat amb una falta de coherència i amb una falta de prudència realment esborronadores. El senyor Sartre, i els altres «vellets bidimensionals» que han entrat en el joc, han opinat sobre l'afer de Txecoslovàquia com opinarien sobre el surrealisme o sobre l'art abstracte. El defecte data d'anys. Els intel·lectuals tenen –tenim– una òbvia tendència a veure-ho tot *sub specie* llibresca: tendència a creure que el món és una qüestió d'idees. De moral, en definitiva. I no és que jo vulgui fer el cínic, com es pensa Castellet, per exemple. És, únicament, que en l'incident de Txecoslovàquia, com en tants d'altres, hi ha interferits moltíssims factors, polítics, socials, estratègics, d'ordre nacional i d'ordre internacional, doctrinals també, i em sembla poc «just» de tirar al dret amb una o altra declamació sumptuosa. D'això, és clar, en dic frivolitat. Jo no sóc marxista, no acabo de ser marxista, perquè sóc massa vell per a «canviar» del tot; però del Marxisme he après unes quantes coses essencials, i sobretot, una diguem-ne cautela metodològica: la de procurar tenir en compte tots els ingredients d'una situació real, i correlativament, no deixar-me atrapar per cap ofuscació «idealista», ni que sigui «instintiva». L'esquerra europea –la no confessionalment marxista– ha protestat de la «invasió» de Txecoslovàquia en nom d'uns principis ben solemnes, no hi ha dubte, i ha pogut sentir sobre les seves galtes l'àcida escalfor de les llàgrimes de Kafka. Ètica pura: contradiccions i, el que és pitjor, confusió. Personalment, he fet constatar que jo, pobre de mi, formo part de la colla: participo de les contradiccions. Ara: estic en contra de la confusió...

Creu-me: el meu reprotxe a l'«esquerra» no venia ni ve instigat per la necessitat –liberal, «centrista»– de tenir actituds «definides», en el benentès que les possibilitats de «definició» són infinites. Però en matèria d'idees, la venerable recomanació cartesiana del *claro ac distincte* em sembla un precepte d'higiene bàsic. Demanaria «definicions» des de qualsevol posició, dreta, centre, esquerra, en què em trobés: les demanaria als altres com les demano a mi mateix cada dia. No necessito maniqueus per a refutar: no sóc dels qui s'alimenten de refutacions. Es tracta d'un problema de «comportament», a fi de comptes. ¿Prejudici «eticista»? No ho sé. Però és l'única manera d'anar pel món amb un mínim de claredat...

Estic en contra de la confusió, en contra del confusionisme, vingui d'on vingui, i especialment si ve de les meves pròpies ansietats, o d'ansietats similars. La crisi mundial de l'esquerra, de què tu parles, és una crisi de confusió. Sóc pessimista, en aquest punt, i no goso suposar que és crisi de creixement. De tota manera, per continuar amb el tema, ens caldria «definir» què és «ser d'esquerra». Ja m'imagino a què et refereixes, però no acabo de compartir el teu entusiasme, si és que és entusiasme. Sigui com sigui, no em «desorienta» el sobtat pluralisme de l'extrema esquerra (jo no poso en el mateix sac els Sartres i els Cohns-Bendits amb els marxistes, leninistes o no). Em desorienta l'esquerra *tout court*, en la qual m'insereixo, que no sap ser d'esquerra.

Queden algunes altres qüestions que m'agradaria tocar, també per evitar malentesos. Una, la referent a la posició presa pels Partits Comunistes occidentals i progressivament cristians (fotre del Garaudy i els seus mossens!). Però veig que no hi fas menció, en la teva nota. Una altra, allò d'«acceptar sense discutir la justificació oficial, etc.», amb el

«Manifest de les 2.000 paraules» inclòs. Sobre això, he de donar-te una excusa «material»: la meua secció a *Serra d'Or* té un límit d'espai, de dues columnes, i tot i que n'abuso fins a ocupar-ne tres, o tota la plana, l'extensió no permet *mai* exposar un tema qualsevol amb la plenitud de matisos que un voldria. Amb més paper per davant, hi hauria dit el per què del meu judici. Equivocat o no, però l'hauria dit.

Bé. Acabo. T'he «infligit» una lectura massa llarga. Perdó, doncs. Només vull afegir-hi que la «molt necessària polèmica política» que esperes, no es produirà. Hi manca el lloc, la «llibertat», i més que res, hi manquen els interlocutors. No hi ha més cera que la que crema, diuen al meu poble. ¿On veus tu els possibles «polemistes» per al cas? Si es tractés del surrealisme o de la pintura abstracta, encara encara...

Ben teu

# L'ESPILL

## BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms \_\_\_\_\_

Adreça \_\_\_\_\_ Població \_\_\_\_\_ Codi postal \_\_\_\_\_

Telèfon \_\_\_\_\_ a/e \_\_\_\_\_

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número \_\_\_\_\_, raó per la qual:

- ☐ Us tramet un xec per valor de 24 euros\* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- ☐ Us adjunte fotocòpia de l'ingrés de 24 euros\*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bancaixa, Urbana Sorolla de València: 2077-0735-89-3100159143).

\* Preu a Europa: 27 euros Resta del món: 30 euros

Data \_\_\_\_\_

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València  
c/ del Batxiller 1, 1a – 46010 València